

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ СЕНС ДІАЛЕКТИКИ ЖИТТЯ В ОПОВІДАННІ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА „ТРИ ПЛАЧІ НАД СТЕПАНОМ”

Постановка проблеми. В основу оповідання покладено вічну проблему життя на Землі – трагедії і зародження нового, вічності і плинності, кінечності і невичерпності. Діапазон розгортання зовнішніх і внутрішніх перипетій твору художньо-достовірно розкриває антропологічний сенс діалектики життя, що виразно акцентовано у назві – живі оплакують покійного. Ідею діалектики підпорядковано і своєрідне кільцеве обрамлення „Трьох плачів...”: початок констатує, що зовсім молодий Степан Дерев’янка помер, а кінець (ніби в продовження першого речення), що його поховали. Антиципаційно в цьому обрамленні визначником сутності трагічної події очікується слово “смерть”. Однак насправді кінець твору спростовує наше припущення, оскільки образний лад заключної сцени прощання з покійним проектує перспективу життєствердного сенсу діалектики життя. Автор досягає цього шляхом пунктирного окреслення думки про множинність природи людини. Власне, ідейно-художня домінанта діалектики життя найбільш повно втілена в образі Мані. Саме у ньому сфокусовано зображення такого стану людської психіки, на яку одночасно і нероздільно впливають всі три іпостасі світу: тілесна, матеріально-соціальна і трансцендентна (духовна). Мікрокосм героїні свідчить про незбагненне поєднання глибинно-потаємних струн людської душі у найекстремальніших ситуаціях – навіть у межівних станах. Для зображення маргінального психологічного стану Мані Григій Тютюнник оперує різноманітними формами психологізму: описовою, прямою та непрямою. При цьому він не відмовляється ні від описового зображення її душевного стану, ні від комбінованого застосування інших форм психологізму: внутрішнього мовлення, діалогів, зображення несподіваних пейзажів, а також інтер’єрних замальовок, оприявлення неочікуваних психічних реакцій, наявності різних ступенів асоціативності, виділення певної портретної деталі, а також своєрідності авторського коментаря.

Виклад основного матеріалу дослідження. У структурі оповідання всі художні засоби спрямовані насамперед на зображення ритуальної емблематики – чорні хусточки на головах дружини і дочки (в останньої – нерублена, що підкреслює несподіваність батькової смерті, адже Степанові “не було й тридцяти п’яти”), усталений порядок – винос тіла, процесія (з портретом покійного, вінками, музикою), мітинг, прощання – і „жовтий горбок”, що „укрився живицевим духом од вінків”.

Однак, незважаючи на це, засіб ретроспекції, використаний в оповіданні, оприявлює всі три часові виміри – минуле, сучасне і майбутнє. У минулому Степан – „усміхнений, при погонах, солдат кучерявий; в очах іскри добрі та веселі” [4, с. 261]. Про це довідуємося з портрета, який несли ”поперед вінків” під час похорону. Акцентуємо ще одну художню деталь з тим, щоб показати діалектику хроносу: за добрими та веселими іскрами в очах Степана – „смуток далекий”.

Про минуле, зокрема ставлення Степана до Мані, довідуємося із незвичайної ретроспекції – голосіння тестя: „Та ти ж як просив у мене Маню, казав: “І жалітиму, і любитиму, тату, і виробиться не дам”.

Ретроспективу як засіб зображення попереднього життя Степана, зокрема ставлення його до дружини, автор використовує й надалі. Так, він зауважує, що даного тестеві слова зять дотримував до смерті. „Ти й так виморилася”, – жалів дружину. „І гладить, гладить її очима”, – навіть спиною відчувала Маня: „гладить”. А тепер так несподівано він пішов із життя...

Художньо вивершуючи проблему „хроноструктури”, письменник змушує і копачів задуматися над ланцюгом „життя-смерть”. Вони готують „Степанову домівку нову”:

– Скажи ж ти, як воно буває, – зітхне хтось. Одному випаде ціле життя, ще й пенсія, а друге й не наробиться досхочу.

– А то вже кому яким аршином одмірено: одному довгим, другому коротким, а третьому – чверть”.

Трохи більше чверті прожив Степан. І був він люблячим чоловіком, сумлінним господарем, вправним шофером: „Усе за його руками, як за весною, так і зеленіло: двір замете – то вже не двір, а світлиця; хлівчик зробить – то вже терем; яблуню посадить – то вже будуть яблука, а не сама назва”.

І ще одну характеристичну художню деталь вкраплює автор – машину, на якій працював Степан (вона проводжала його і в останню путь). Те, як він доглядав за нею, теж вказувало, що „Степан був шофер (як і хазяїн) – чепурун”.

Як бачимо, спосіб кодування основного змісту твору треба шукати в бінарній опозиції „життя-смерть”, яка водночас є й антонімічною – „смерть-життя”. Особливо помітно це проглядає у рядках: ”Тужили за Степаном товариші. Тужили мовчки, тільки в горлі було твердо: першого однолітка ховали (підкреслено нами. – Л.Д.), першої розлуки товариської зазнавали”.

Достовірно зобразив Тютюнник і загальну атмосферу під час похорону, і внутрішній стан найближчих до покійного та найрідніших йому людей. Тому такої ваги набирають „три плачі” – дружини, матері, тестя. Нагадаємо, що „для похоронного голосіння єдиною сильною позицією є

похоронний ритуал, де воно є необхідним і суттєвим елементом” [2, с. 121]. Але попри всю необхідність, попри всі народні традиції, підкреслимо, що в оповіданні голосять ті, кому болить найбільше. І в кожному з голосінь – ще одна грань з колишнього життя зі Степаном чи майбутнього – без нього. „Ой, не виносьте ж бо, не виносьте його, людоньки, за ворота, – голосить дружина, – бо то ж навіки!..” „Та нехай же того ніхто не знає, як то воно тяжко дитину ховати, а матері zostаватися”, – причитає мати. „Нащо ж було таку надію давати нетривку мені старому” (на щасливе подружнє життя з Манею. – Л.Д.), – з гірким сумом запитує тесть, бачачи, що запурука сподіваного щастя дочки лежить у труні – „під білим покривом несправджених надій” [5, с. 284].

Принагідно зауважимо, що персонажі Г.Тютюнника загалом і в цьому творі зокрема асоціативно викликають в уяві полотна Е.Дега – в обох нема позуючих персонажів. Дега схоплював і фіксував людей у найприродніших, невимушених позах. Тютюнник – у звичайних і завжди життєво достовірних ситуаціях. Письменник не прикрашав своїх героїв ні у роботі, ні у суперечках, ні у горі. Ось, наприклад, якою ми бачимо Маню на цвинтарі: „отерпла, вчаділа од горя, з вороно-чорними бровами на білому виду, сухими, аж пекучими очима карими та великими синіми печатями під кароокістю”. Однак навіть у такому стані – в енергетичному полі останньої межі Степана – вона відчуває, що живе. Григій Тютюнник майстерно синтезував трагічний біль із сильним віталістичним струменем. Пригадується дещо схожа в психологічному аспекті новела М. Коцюбинського „Цвіт яблуні”, в якій зображено триєдину сутність образу наратора – митця, батька і чоловіка ще молодої і вродливої жінки.

Г.Тютюнник вимальовує типологічно схожий образ – дружини, матері, жінки. Найбільш повно виписано Маню-дружину. За життя чоловіка, хоч і хворого, вона й думки не допускає про подружню зраду. Звернемо при цьому увагу, що „брови ще молоді, чорні, блищать просинцем (такі чорні), в стані тонка, навіть під старим чоловіковим піджаком угадаєш, що тонка; груди високі, не вицмулені дітьми, дівочькі ще (одне лише дитя й народила за дванадцять років заміжжя) – жити б та кохатися...”

По смерті ж Степана вона щиро оплакує його: „добра душе моя, хазяїне мій і заступнику”. У стилі народних голосінь жінка гірко проказує: „Та навіщо ж переступаєш ти востаннє рідний поріжечок, тобою струганий, тобою зладнаний, твоїми ніженьками благословенний?..”

Водночас почуття скорботи за покійним накладається на почуття турботи про дочку: „Дитину, Маню, одведіть геть, хай же вона не бачить, хай не чує...” Це застереження матері, безсумнівно, підпорядковане ідейній концепції діалектики життя. Дитина має йти у світ... Не треба їй фіксувати увагу на тому, що захмарює і спотворює його, розхитує віру у його

непереможність і красу. Стосовно образу дочки варто у даному контексті відзначити ще й уснопоетичний підтекст, що супроводжує її плач: „Ой таточку Степаню! – кигикнула Маня-маленька”. Асоціативно це „кигикнула” відразу викликає іменник „чаєня”, а за ним – і весь комплекс почуттів, пов’язаних з відомою народною піснею про чайку, що звила гніздо при самій дорозі.

І, нарешті, третя іпостась – Маня-жінка, як уже зазначалося молода і приваблива. Чи не тому в її трагічний екзистанс вповзають думки іншої тональності? Делікатно-невловимо переносить письменник увагу читача з домовини „на рушниковому полотні” та вдови, що „падала коліньми на глину, здирала божевільними пальцями хустку з голови” на бригадира Сергія, в очах якого „стояв смуток” і чий „схарапуджений подих і настирливі, дужі молоді” руки відчувала змучена горем Маня. Її думки, краючи серце, намагаються очиститися в „огні розуму” (О.Олесь). Внутрішній емоційний стан, душевне сум’яття героїні точно передається такими реченнями: „чула на собі Батюкові Сергієві очі і гнала їх думкою, що билася в голові лихоманицею: І не соромно!.. Ой, що ж це таке!.. А Степан, а горе, а пам’ять?” Як бачимо, „мить розташовує прийдешні події в певній послідовності, пов’язуючи їх причинно-наслідковими зв’язками” [3, с. 146]. Ця „мить” призводить до роздвоєння свідомості і почуттів Мані. Але саме цей внутрішній конфлікт ще повніше розкриває антропологічний сенс діалектики життя. Інакше кажучи, у драматизмі психологічних вагань жінки, перед несподіваною у такій ситуації дилемою торжествує діалектика з виразним акцентом на опозиційній частині „життя”. І хоч свідомість Мані ще чіпляється за бажання зберегти пам’ять „живою”, підсвідомість не дозволяє до кінця протистояти чуттєво-фізіологічному потягові. Тютюнник передає це через елементи психоаналізу, оскільки він дозволяє прояснити те, що ж відбувається з людиною. Просвічуючи глибинно приховані не так почуття, як фізіологічні відчуття Мані, письменник продовжує: „Ой, прокляті вони, прокляті! (руки. – Л.Д.). – І поринула в гарячу імлу, шепочучи: „Хіба ж так можна, Господи?.. „Очевидно, смерть Степана – це своєрідний каталізатор, який прискорює процес витіснення зі свідомості у підсвідомість відчуття сексуального невдоволення і водночас прагнення до його задоволення. Пригадаємо, як про це писав автор на початку оповідання: „Маня, Степанова жінка, вже давно не кохала свого чоловіка, як усі, бо як людина слабне з року в рік, зо дня на день, то де там кохання візьметься”. І ось тепер у стані афекту Маня фіксує наявність на цвинтарі Сергія. Включається аперцепція, тобто неусвідомлене сприймання на рівні збудження: „А Маня тремтіла вся, і Сергієві очі пекли її крізь чорну хустку на спині наче вогнем і обливали серце зневагою і теплом, давно-давно забутим”. Як бачимо, сила такої невербальної комунікації навіть у реаліях

похоронної конкретики настільки потужна, що здатна загострити процес фізіологічного потягу, до цього моменту свідомо гальмований збоку Мані.

Відчувши тут ледь окреслену епікурейську думку про торжество життя, ще раз подумки повернемося до розглянутих раніше поетикальних особливостей оповідання, пов'язаних насамперед з образом дружини Степана, з тим щоб підкреслити антиномію гармонії й дисгармонії людського життя. За аналогією пригадується художньо-філософська думка, оформлена в поетичних рядках О. Олеся:

В обіймах з радістю журба,
Одна летить, друга спиня...
І йде між ними боротьба,
І дужчий хто - не знаю я ...

Висновки. І.Денисюк, аналізуючи „Цвіт яблуні”, писав: „Краса життя, живої природи, весни і яблуневого цвіту залишається після найболючіших втрат – така оптимістична філософія письменника-сонцепоклонника” [1, с.170].

Такою ж оптимістичною нотою вивершує своє оповідання і Григір Тютюнник. Незважаючи на те, що „Степан zostався під сосновими вінками”, заключним акордом звучить життєствердне дієслово „люблю”: „Страх люблю, як на яблуню у спілих яблуках сліпий дощ йде... Тоді вони й плачуть немов, і сміються... Страх люблю!” Таким чином у творі остаточно утверджується ідея діалектичної єдності кінечності життя окремої людини і безкінечності, невичерпності людського життя на землі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Денисюк І.О. Розвиток української малої прози ХІХ – поч. ХХ ст./ І.О.Денисюк. – Львів: Наук.-вид. товариство „Академічний експрес”, 1999. – 278 с.
2. Коваль-Фурчило І. Похоронні голосіння в українській традиції: проблема жанру / І.Коваль-Фурчило// Молода нація: альманах. – 1999. – № 13.– С. 120-132.
3. Околітенко Н. Віч-на-віч із Хроносом (Передбачення в житті та літературі) / Н.Околітенко //Дніпро. – 1993. – № 7-9. – С.146-149.
4. Тютюнник Г. Вибрані твори/ Григір Тютюнник. – К.: Дніпро, 1981. – С. 256-265. (Усі цитати з оповідання подано у тексті за цим джерелом).
5. Українка Л. Зібрання творів: у 12 т. / Леся Українка – К.: Наук. думка, 1975. – Т. 1. – С. 284.

АНОТАЦІЯ

Дергаль Л.Я. Антропологічний сенс діалектики життя в оповіданні Григора Тютюнника „Три плачі над Степаном”. У статті з’ясовано антропологічний сенс діалектики життя. Спосіб кодування змісту оповідання виразно проступає в бінарній опозиції “життя – смерть”, яка

водночас є антонімічною – “смерть – життя”. Таким чином у творі утверджується ідея діалектичної єдності конечності життя окремої людини і безконечності, невичерпності людського життя на землі.

Ключові слова. Антропологічний сенс діалектики життя, бінарна опозиція, психоаналіз, ретроспектива, трагічний екзистанс.

АННОТАЦИЯ

Дергаль Л.Я. Антропологический смысл диалектики жизни в рассказе Григория Тютюнника «Три стенания над Степаном». В статье раскрыто антропологический смысл диалектики жизни. Способ кодирования содержания рассказа выразительно проявляется в бинарной оппозиции “жизнь – смерть”, одновременно являющейся антонимичной “смерть – жизнь”. Таким образом в произведении утверждается идея диалектического единства конечности жизни отдельного человека и бесконечности, неисчерпаемости человеческой жизни на земле.

Ключевые слова. Антропологический смысл диалектики жизни, бинарная оппозиция, психоанализ, ретроспектива, трагический экзистанс.

SUMMARY

Dergal L.Y. Anthropological sense of life dialectics in the story of Grigor Tyutyunnyk “Three cries over Stephen”. The article deals with the anthropological sense of dialectics of life. The way of coding of the main content of the work is evidently distinguished in contradictory opposition “life-death”, which is simultaneously antonymous – “death-life”. In that way the idea of the dialectical unity of the fatality of life of the individual and endlessness, inexhaustibility of people’s life on the Earth.

Key words. the anthropological sense of dialectics of life, binary opposition, psycho-analysis, retrospective review, tragic existence